

172. Савелий Тетрин

9-й отряд.

25 февраля с поручиком Ноубеком

173. Антон Гудиллов

174. Федор Якубовский

175. Андрей Волков

176. Василий Карпов

177. Георгий Топчилов

178. Михайло Давыдов

179. Лука Петров

180. Вышедший из плена Степан Гилевский.

РДБИА. – Ф. 43. – Оп. 1. – Спр. 60. – Арк. 13-16 зв.

Olena Bielova

***The joining of region between the Bug and the Dniester
to the Russian empire in documents***

It is the first publication of the documents, which illustrate the process of joining and settling of region between the Bug and the Dniester after Russian-Turkish war 1787-1791.

УДК 94(477.74):314.93-058.239(093.2)“1808/1822”

Ігор Гулянович

***ДО ПИТАННЯ ПРО КОЗАЦЬКЕ ПОХОДЖЕННЯ
ПЕРШИХ ЖИТЕЛІВ ОДЕСИ ТА ЇЇ ПЕРЕДМІСТЬ
(за матеріалами метричних книг
з фондів Державного архіву Одеської області)***

В статті розглянуті згадки про козацьке походження у мешканців приміських селищ Одеського градоначальства. В роботі подані шляхи прояву цього історичного явища у першій половині XIX ст. у метричних книгах та сфаврографічних пам'ятках. У метричних книгах цей аспект відобразився у згадках термінів “козак” і “старшина”.

Історична пам'ять є вкрай важливою для розвитку людського соціуму. Як об'єкт дослідження вона надає можливість прослідкувати тяглість сприйняття тієї чи іншої особи та події в людській свідомості. Для більшості населення українських земель XIX ст. історична пам'ять про козацтво була достатньо живою, своєрідними актуалізаторами були або звичайні сільські кобзарі, які співали про гетьманів і отаманів, або міські інтелектуали, які в своїх працях змальовували достатньо ідеалістичну картину діяльності козацтва на історичній арені. В причорноморському регіоні носіями пам'яті про козацтво були чорноморські козаки та їхні нащадки.

Мета публікації розглянути яким чином нащадки запорозьких козаків опинилися в степах Причорномор'я та дослідити, як відобразилися згадки про них у метричних книгах.

Серед дослідників, що в своїх працях торкаються проблеми козацтва на теренах Причорномор'я потрібно виділити дослідження П.Короленка⁴¹¹, В.Голобуцького⁴¹², А.Бачинського і О.Бачинської⁴¹³, І.Сапожникова і Г.Сапожникової⁴¹⁴.

Після зруйнування Запорозької Січі 1775 р. частина козаків залишилася на землях колишнього Війська Запорозького, займаючись землеробством, рибальством тощо. Підготовка до нової російсько-турецької війни вимагала посилити військовий контингент і разом з тим поставити під контроль козацьке населення і запорожців, що перебувала на своїх старих землях. Як наслідок у 1788 р. було сформовано Військо вірних козаків (вірних напротивагу невірним запорожцям, які перейшли після 1775 р. в межі Османської імперії), що згодом отримало назву Чорноморське.

Чорноморці взяли активну участь у російсько-турецькій війні 1787-1791 рр. Вони склали третю колону російських військ при штурмі фортеці Хаджибей, яка відволікала залогу фортеці, коли дві інші під командуванням Й. де Рібаса штурмували мур.

Після завершення війни та підписанням у 1791 р. Ясського договору, за яким за Росією було закріплено територію межиріччя Південного Бугу і Дністра, чорноморців переселяють на Кубань.

Частина чорноморських козаків не перейшла на Кубань і залишилася на землях Бузько-Дністровського межиріччя (нагадаймо, що ці землі тимчасово надані були чорноморцям під поселення князем Григорієм Потьомкіним). Ті козаки, які не бажали переселятися, як зауважував В. Яковлев "попрямували до знайомого їм Хаджибея, куди їх приваблювали рибні лови, соляні промисли, значні землі для землеробства та скотарства"⁴¹⁵. Так, у 1802 р. при межуванні землі до міста Одеси (Хаджибею) відійшли землі, на яких "існували слобідки: Великий Фонтан, Німецький Люстер, Татарка, Дальницька, Нерубайська, і хутори Бурлацький, Різночинський, Овочевий, Дальницький, Кривий, Усатів"⁴¹⁶. Мешканцям цих поселень було надано статус міщан. У 1803 р. Одеса перетворилася в особливе градоначальство, яким мав управляти адміністратор "з чиновників вищих класів", який "не мав підкорятися губернатору, а залежав лише від міністра комерції, міністра внутрішніх справ і по судовим справам від генерал-прокурора"⁴¹⁷.

Отже, козаки, які проживали поблизу Хаджибея в хуторах і слободах теж могли стати міщанами. Були ще і приміські селища, де також

⁴¹¹ Короленко П. Предки Кубанских казаков на Днепре и на Днестре / П. Короленко. – Екатеринбург, 1900. – 203 с.

⁴¹² Голобуцкий В. Черноморское казачество / В. Голобуцкий – К., 1956. – 415 с.

⁴¹³ Бачинський А. Д. Козацтво на Півдні України 1775-1869 / А. Д. Бачинський, О. А. Бачинська. – Одеса: Маяк, 1995. – 56 с.

⁴¹⁴ Сапожников И. В. Запорожские и черноморские казаки в Хаджибее и Одессе (1770-1820 гг.) / И. В. Сапожников, Г. В. Сапожников. – Одесса: ОКФА, 1998. – 272 с.

⁴¹⁵ Яковлев В. А. К истории заселения Хаджибея 1789-1795. К столетию завоевания Хаджибея. – Одесса: Типография А. Шульце, 1889. – С. 44.

⁴¹⁶ Історія Одеси [Ред.: В. Н. Станко [та ін.]; кол. авт. ОНУ ім. І.І. Мечникова]. – Одеса: Друк, 2002. – С. 88.

⁴¹⁷ Дружинина Е. И. Южная Украина в 1800-1825 гг. / Е. И. Дружинина. – М.: Наука, 1970. – С. 175.

проживали козаки. Приміські селеша, ті, що знаходились на міських землях і не входили до складу міста, у межах трьох бульварів, або передмість. Виділяють 13 таких поселень: Крива Балка, Гнилякова Балка, Холодна Балка, Фоміна Балка, Бурлача Балка, Куяльник, Усатовські хутора, Нерубайські хутора, Великий Фонтан, Малий Фонтан, Сухий Лиман, Татарка, Дальник. Більшість дослідників вважають, що саме в них переважало українського населення⁴¹⁸ – чорноморці, колишні селян-утікачі з Правобережної та Лівобережної України. Основними видами занять цих людей було землеробство, садівництво тощо. Праця на землі не приносила значні прибутки мешканцям через низькі врожаї. Як писав А. Скальковський, міський землероб “сіє мало хліба, мало тужить про свій неврожай, тому що в нього під рукою десяток засобів, щоб позбавити від нестатку і себе, і сім’ю”⁴¹⁹. Так, наприклад, у приміських селищах, як Куяльник, Усатовські і Нерубайські хутора, Холодна Балка і Великий Фонтан було розповсюджено видобуток каменю для будівельних потреб Одеси.

Одним з джерел, що допомагають реконструювати історичну пам’ять мешканців приміських селищ є інформація з метричних книг: наприклад, запис особи як “старшина” чи “козак” або назва військового звання (“підпоручик”, “осавул” тощо) замість загальноприйнятого для більшості жителів – “міщанин”. Ці записи є рідкісними, але вони використовувались у різних випадках життя – при народженні, шлюбі та смерті. Вони були виявлені лише в метричних книгах селищ Дальник та Татарка (виписки з документів дадаються).

Варто зазначити, що вкрай фрагментарно представлені мемуарна спадщина та етнографічні дослідження, які б могли допомогти реконструювати життя жителів приміських селищ. Серед таких згадок виділимо спомини С. Шелухина, який на початку ХХ ст. працював в одеському окружному суді, і один 90-річний одесит розповів йому, що “...цариця люта, народ ставила в ніщо і завела в неволю до панів, а землю политу християнською кров’ю козацькою, роздавала задурно своїм полюбовникам та панам великими маєтками”⁴²⁰. Серед етнографічних матеріалів виділимо фольклорні, що торкалися сприйняття Одеси в народних піснях⁴²¹, які, здебільшого, були зібрані у другій половині ХІХ ст. у приміських селищах, але вони нажаль носять досить загальний характер, в них описувалась боротьба козаків з Ордою, образ народного героя С. Палія тощо.

Варто відзначити, що ще одним проявом історичної пам’яті про козацьке походження перших одеських приміських жителів є намогильні хрести, які за своїм виглядом подібні до козацьких хрестів Наддніпрян-

⁴¹⁸ Шувалов Р. Украинские поселения в окрестностях Одессы /Р. Шувалов // Историчне краєзнавство Одещини. Збірник матеріалів. – Одеса, 1993. – Вип. 4. – С. 41-45.

⁴¹⁹ Скальковский А. А. Историческо-статистический опыт о торговых и промышленных силах Одессы / А. А. Скальковский. – Одесса: Городская типография, 1839. – С.17.

⁴²⁰ Шелухин С. Україна – назва нашої землі з найдавніших часів / С. Шелухин. – [Репр. вид. за оригіналом вид. 1936 р. / Відпов. за випуск Петро Пупін]. – Дрогобич: Бескид, 1992. – С.60.

⁴²¹ Одесские новости. – 1894. – 22 августа.

щині. Найдавнішим з них хрест датований 1771/1791 р.⁴²², був віднайдений на кладовищі Куяльника (частина Суворовського району м. Одеси). Більш різноманітні хрести за типологією представлені на території східного (основного) кладовища села Усатове (Біляївський район Одеської області), де найбільш ранній пам'ятник датується 1818 р. Більшість інших відносяться вже до середини та другої половини XIX ст., але свідчать про перебування тут козаків в кінці XVIII – першій половині XIX ст.

Представлені документи публікуються вперше, популярним методом, зі збереженням мовних, граматичних і стилістичних особливостей оригіналу (в тому числі граматичних помилок). Старі кириличні літери “і” та “ѣ” замінені відповідними літерами “и” та “е”. Твердий знак в кінці слів опущений. Непрочитані слова позначені трьома крапками у квадратних дужках.

Документи:

Документ № 1. Метрична книга с. Дальник. 26 січня 1808 р. Оригінал.

Поучении всему указав трикратного обыска венчал одесского предместья Дальника мешанина Данила Трушевского молодика с вдовою Евдокиєю Далницкою, жителькою Короховой вторым браком, брак совершил приходской священник Прокопий Филипович.

Кто были свидетелями: черноморской войсковой команды осаул также Образенко, Алексей Прус и подпоручник Гаврилонечену.

ДАОО. – Ф. 37. – Оп. 4. – Спр. 16. – Арк. 76.

Документ № 2. Метрична книга с. Дальник. 1 травня 1808 р. Оригінал.

Поучении всему указав трикратного обыска венчал одесского предместья Дальника Петра Голуба с вдовою Анною дочерью Ивана Дончака Татарки мешанина вторым браком, брак совершил приходской священник Прокопий Филипович.

Кто были свидетелями: черноморского войска подпоручник Яков Дундук, хорунжий Семен Земцовский, иже Прус и мешанин Наум Бутенко.

ДАОО. – Ф. 37. – Оп. 4. – Спр. 16. – Арк. 76 зв.

⁴²² Сапожников И. В. Каменные кресты предместий Одессы (конец XVIII – XIX вв.) / И. В. Сапожников. – Ильичевск: “Элтон-2” – “Гратек”, 1999. – С. 61.

Документ №3. Метрична книга с.Дальник. 18 вересня 1808 р. Оригінал.

Погребле иереи Прокопий Филипович Евросинью жену предместья Татарки черноморского войска Василия Пята. Лета – 33. Какою болезнью – от поносу.

ДАОО. – Ф. 37. – Оп. 4. – Спр. 16. – Арк. 80.

Документ № 4. Метрична книга с.Дальник. 27 вересня 1808 р. Оригінал.

Поучении всему указав трикратного обыска венчал одесского мещанина Павла Ващенко молодика с девицею Мариєю черноморского старшины Онисима Визира дочерью первым браком, брак совершил приходской священник Прокопий Филипович.

Кто были свидетелями: херсонские мещане [...] Ващенко и Тимофей Ващенко.

ДАОО. – Ф. 37. – Оп. 4. – Спр. 16. – Арк. 77.

Документ № 5. Метрична книга с. Дальник. 7 жовтня 1808 р. Оригінал.

Поучении всему указав трикратного обыска венчал жителя Дальника первого полка волонтирского урядника Григория Тонарского молодика с девицею Евдокиєю Якова Гарбу за дочерью первым браком, брак совершил приходской священник Прокопий Филипович.

Кто были свидетелями: черноморского войска подпоручник Яков Дундук и значковой товариш [Горобов].

ДАОО. – Ф. 37. – Оп. 4. – Спр. 16. – Арк. 77 зв.-78.

Документ № 6. Метрична книга с. Дальник. 7 листопада 1808 р. Оригінал.

Поучении всему указав трикратного обыска венчал жителя Дальника мещанина Тимченка молодика с девицею Анною Зенчихы дочерью первым браком, брак совершил приходской священник Прокопий Филипович.

Кто были свидетелями: черноморской войсковой команды старшина Василий Пята, Алексей Прус, Фома Феденко.

ДАОО. – Ф. 37. – Оп. 4. – Спр. 16. – Арк. 78-78 зв.

Документ № 7. Метрична книга с. Дальник. 11 листопада 1808 р. Оригінал.

Поучении всему указав трикратного обыска венчал одесского предместья Татарку черноморского войска Василия Пяти вдовца с девицею племянницей Гавриила Визины вторым браком сочетал приходской священник Прокопий Филипович.

Кто были свидетелями: черноморского войска подпоручник Яков Дундук и Алексей Прус.

ДАОО. – Ф. 37. – Оп. 4. – Спр. 16. – Арк. 78-78 зв.

Документ № 8. Метрична книга с. Дальник. 29 грудня 1808 р. Оригінал.

Родился младенец Вадим от родителей одесского предместья Дальника Черноморского войска Григория Козака и жены его Татьяны молился и крестил священник Прокопий Филипович.

Кто были восприемлины: одесский мещанин Тимофей [...].

ДАОО. – Ф. 37. – Оп. 4. – Спр. 16. – Арк. 75 зв.

Документ № 9. Метрична книга с. Дальник. 7 січня 1811 р. Оригінал.

Поучении всему указав трикратного обыска венчал одесского предместья Татарку черноморского войска сына Михаила Тетка с девицею Ефросиньею Ивановой дочерью первым браком, брак совершил приходской священник Прокопий Филипович.

Кто были свидетелями: полкового черноморского войска Василий Пятенко, Яков Дундук.

ДАОО. – Ф. 37. – Оп. 4. – Спр. 23. – Арк. 23.

Ihor Gulyanovych

**On Cossack origin of the first inhabitants of Odesa and its suburbs
(on materials of metrical books (registers) from the funds of Odesa region State Archives)**

The article presents the study of the mentions on the inhabitants of suburban settlements of Odesa. In the investigation was shown the ways of display of this phenomenon in the first half of the XIX century in the registers. In the registers this aspect was displayed in rare mentions of the terms of "Cossack" and "Starshyna".